

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора психологічних наук, професора Лефтерова
Василя Олександровича на дисертаційну роботу Іванової Олени
Анатоліївни «Психологічні механізми саморегуляції поведінки жінок-
військовослужбовців в особливих умовах», що подана на здобуття
наукового ступеня кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.09 - психологія діяльності в особливих умовах**

Регуляція поведінки є загальною властивістю всієї психічної діяльності людини, забезпечує її зв'язок із навколишнім середовищем та взагалі є складовою її життєдіяльності. Саме тому проблема регуляції та саморегуляції поведінки особистості була і залишається однією з найактуальніших та дискусійних проблем психології. Особливо гостро питання саморегуляції постають в ризиконебезпечних та стресогенних професіях, зокрема в діяльності військовослужбовців. Саме тому дисертація Іванової Олени Анатоліївни є надзвичайно актуальною та своєчасною. А враховуючи той факт, що, як зазначає автор дисертації, в даний час у лавах Збройних Сил України служать понад 15 тисяч жінок, які проходять службу у всіх без винятку військових підрозділах, науково-практична розробка психологічних механізмів та засобів розвитку саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах є цікавою як з наукової точки зору, так і відповідає тенденціям забезпечення гендерної рівності.

На підставі вивчення дисертації та праць здобувача нами було здійснено об'єктивну експертизу представленого на захист наукового дослідження.

У своїй роботі Іванова О.А. визначила адекватні змісту загальну мету, об'єкт, предмет, наукову новизну й інші методологічні та прогностичні складові ґрунтового наукового дослідження, а також його головні завдання. Для вирішення завдань, задуму та ідеї дослідження здобувач використала надійний арсенал сучасних і валідних методів (психодіагностичні методики, методи вимірювання та статистичної обробки матеріалу), творчо комбінувала засоби та

етапи дослідження спрямовуючи їх на аналіз, диференціацію та всебічне вивчення предмета дослідження, а саме психологічних особливостей прояву механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах. Загальна будова дисертації відповідає завданням та логіці дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

Грунтовний теоретичний розгляд попередніх досліджень дозволив дисертанту критично проаналізувати різноманітні підходи до генези, складових і рівнів феномену саморегуляції поведінки особистості, визначити специфіку прояву та чинники механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців. Так, поняття саморегуляції поведінки особистості розуміється автором як зовнішня мимовільна (несвідома) та внутрішня довільна (усвідомлена) цілеспрямована активність людини з багаторівневою детермінацією, що включає в себе різні сфери психічної організації людини у їх поліфункціональній цілісній взаємодії відповідно до умов діяльності.

Узагальнюючи попередні наукові пошуки, автор дає власне визначення механізмів саморегуляції поведінки як психологічних детермінантів установок, реакцій, засобів управління людиною своїми діями, окремими вчинками та поведінковими актами, цілісною системною поведінкою інтегрованої особистості.

Автор слушно аргументує, що до багаторівневої детермінації поведінки й механізмів її саморегуляції відносяться: інстинкти, потреби, безумовно- й умовнорефлекторні прояви, психологічні захисти, емоційне задоволення, що забезпечують мимовільну регуляцію; вольові дії та зусилля, самоконтроль, компоненти самосвідомості (самооцінка, ціннісні орієнтації, рівень домагань, образ-Я, локус контролю), аутопсихологічна компетентність, самоставлення, рефлексивне осмислення, самовдосконалення та самодетермінація, що забезпечують довільну саморегуляцію поведінки особистості.

Творча рефлексія значного теоретичного обсягу (список літературних джерел налічує 352 найменування) та власний емпіричний досвід надали

можливість Івановій О.А. розробити модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців. Зазначена модель відображає ієрархічні рівні за мимовільною та довільною формами регуляції (сенсорно-перцептивний, операційно-технічний, мотиваційно-ціннісний та рефлексивно-оціночний), механізми яких послідовно формуються в процесі особистісно-професійного становлення жінок-військовослужбовців. Слід зазначити, що запропонована авторська модель досить змістовна, структурована, логічно узгоджена, враховує форми, рівні й види саморегуляції поведінки, статичні, динамічні та функціональні механізми феномену саморегуляції. Саме на авторській моделі саморегуляції поведінки базувалося подальше емпіричне дослідження психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців.

Безперечним взірцем наукового пошуку, з точки зору автентичності, процедури проведення, різноманітності засобів, репрезентативності вибірки та вірогідності отриманих результатів - є емпіричне дослідження автора, яке складалося з трьох етапів та тривало майже 5 років. В ньому взяли участь 172 жінки-військовослужбовці.

Вражає потужний діагностичний інструментарій дослідження, що включав 9 стандартизованих психодіагностичних методик та ще декілька дослідницьких процедур, зокрема метод експертних оцінок, оцінка результатів діяльності, експериментальне дослідження за допомогою психологічного тренінгу. Все це дозволило Івановій О.А. провести і досить переконливо представити у роботі всебічне дослідження психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах діяльності, як на констатувальному, так і на формувально-експериментальному етапах дослідження.

За результатами емпіричного дослідження автором вивчено змістові особливості механізмів саморегуляції поведінки жінок за показниками емоційно-вольового, мотиваційно-ціннісного, рефлексивно-оціночного критеріїв. Встановлено, що для жінок з низькою ефективністю військово-професійної діяльності (ВПД) характерні: напруження емоційних, примітивних захисних механізмів (заперечення, регресія, реактивне утворення) й

використання більш простих і звичних поведінкових стереотипів; маніпулятивні, імпульсивні стратегії подолання; знижена довільна регуляція актуальної дії; низька інтернальність, ситуативність смисложиттєвих устремлінь, низький рівень загальної саморегуляції; знижена аутопсихологічна компетентність.

Жінкам-військовослужбовцям із високою ефективністю ВПД притаманні: використання раціональних механізмів психологічного захисту (раціоналізація, витіснення, проекція) для регулювання поведінки; застосування переважно активних просоціальних стратегій подолання, виразний соціальний, емоційний самоконтроль та орієнтація на дію; виразний інтернальний локус контролю, високий рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій та загальної саморегуляції, усвідомленість, реалістичність, деталізація, ієрархічність і узгодженість стійких планів та самостійно поставлених цілей тощо.

Проведене Івановою О.А. дослідження стильових особливостей прояву механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців виявило зв'язок із рівнем ефективності їх військово-професійної діяльності. Зокрема, це виражається у ступені конструктивності та ефективності вибудовування ними щоденної поведінки у різних ситуаціях повсякденної службової діяльності.

Шляхом факторного аналізу сутнісного змісту стильових особливостей прояву механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців були виявлені й охарактеризовані три основних фактори – стилі саморегуляції поведінки, які класифіковані автором як «Витрачальний стиль», «Економно-накопичувальний стиль» та «Гармонійний стиль».

Виявлено, що жінки з високим рівнем ефективності діяльності частіше демонструють гармонійний стиль прояву механізмів саморегуляції поведінки, жінки з середнім рівнем ефективності – економно-накопичувальний стиль. А жінки з низьким рівнем ефективності застосовують менш продуктивний - витрачальний стиль прояву механізмів саморегуляції поведінки.

Практичним здобутком дисертаційної роботи і безпосереднім впровадженням результатів проведеного емпіричного дослідження є запропонована автором тренінгова програма «Розвиток довільної саморегуляції

поведінки жінок-військовослужбовців». Слід зазначити, що авторський тренінг досить структурований, характеризується дотриманням основних дидактичних принципів та вимог проведення тренінгової роботи, високим рівнем праксеологічності та релевантності щодо психокорекції і розвитку складових усіх функціональних структур й механізмів саморегуляції поведінки. Експериментальна апробація зазначеного тренінгу засвідчила його ефективність та валідність відносно динаміки якісних параметрів змістових характеристик психологічних механізмів довільної саморегуляції поведінки.

Про спроможність автора узагальнювати значний емпіричний матеріал, вміння робити наукові умовиводи свідчать висновки, які наводяться після кожного розділу та наприкінці роботи. У цих висновках досить змістовно і аргументовано викладені проміжні й основні результати проведеного дослідження. Все це переконує у науковій обізнаності дисертанта, здатності до творчого аналізу наукових фактів і закономірностей.

Дисертаційна праця пройшла належну апробацію. Основні положення дисертації відображені у 15 публікаціях, із них 5 статей у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології МОН України, 2 статті в іноземних наукових виданнях. Зміст автореферату віддзеркалює головні положення дисертаційного дослідження і є ідентичним дисертації, яка у свою чергу цілком відповідає спеціальності 19.00.09 - психологія діяльності в особливих умовах. Оформлення дисертації та автореферату відповідає державному стандарту, що висувається до такого роду наукових робіт.

Водночас, необхідно висловити ряд зауважень та побажань:

1. У вступі, при формулюванні третього завдання дослідження, доцільно було акцентувати увагу не на «обґрунтуванні та розробці системи методів дослідження взаємозв'язку механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців...», а на проведенні емпіричного дослідження психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах діяльності, що власне і було викладено у другому розділі роботи та знайшло відображення у загальних висновках дисертації.

2. На початку розділу 2, в підрозділі 2.1 (стор. 64-70), автор, обґрунтовуючи методичну основу емпіричного дослідження, знову захоплюється теоретичним аналізом проблеми саморегуляції поведінки та її психологічних механізмів. Зокрема, розглядаються детермінанти й складові механізмів саморегуляції, такі як самоствавлення, «образ-Я», самоефективність, цінності, що вже було досить змістовно і переконливо зроблено у розділі 1. В зазначеному підрозділі 2.1, на наш погляд, достатньо було обмежитись наведенням методичного інструментарію, програми, етапів та процедурних особливостей проведення емпіричного дослідження психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців.

3. Для більш ґрунтовного вивчення психологічних особливостей прояву механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, можливо було провести порівняльний аналіз психологічних складових саморегуляції жінок не лише за рівнем ефективності військово-професійної діяльності, а й за віком, службовим стажем, досвідом участі в бойових діях, або виконання інших ризиконебезпечних завдань, що потребують реалізації навичок саморегуляції, а також здійснити вивчення відмінностей механізмів саморегуляції поведінки жінок і чоловіків військовослужбовців.

4. Даючи високу загальну оцінку авторському тренінгу «Розвиток механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців», слід зазначити, що попри запропонованої великої кількості психотехнічних, психофізичних, соціономічних вправ, тренінгових бесід та групових обговорень, програма тренінгу виграла б, якщо би більше містила ігрових та презентаційних методів. Зокрема, не зайвим було б застосування засобів відеотренінгу, рольових та ситуаційних ігор, прийомів імітаційного моделювання сценаріїв військово-професійної діяльності, що зумовлюють прояв, розвиток та відпрацювання навичок саморегуляції поведінки.

Проте, зроблені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Іванової О.А. Вивчення дисертаційної роботи та автореферату дозволяє зробити **висновок** про те, що методологічне обґрунтування вихідних

положень дисертації, використання комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його меті та завданням, сутнісний аналіз емпіричного матеріалу, статистична обробка отриманих кількісних даних забезпечили вірогідність і надійність результатів наукового пошуку.

У дисертації реалізується нове вирішення надзвичайно важливої наукової проблеми щодо з'ясування психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах та визначення їх змістових характеристик, обґрунтування психологічних засобів їх розвитку.

Представлена до захисту дисертація «Психологічні механізми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах» є завершеним, самостійним дослідженням, якому притаманна актуальність, новизна, теоретична та практична значущість, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07 2013 р.№ 567, а її автор Іванова Олена Анатоліївна - заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 - психологія діяльності в особливих умовах.

Офіційний опонент

доктор психологічних наук, професор завідувач кафедри
соціології та психології

Національного університету
«Одеська юридична академія»

В.О. Лефтеров

